

ZTÍŽENÁ MOŽNOST MEZIOBOROVÉHO DIALOGU VE FRAGMENTARIZOVANÉM SVĚTĚ

DIFFICULTIES OF INTERDISCIPLINARY DIALOGUE IN A FRAGMENTED WORLD

Jiří Šubrt

ČR

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií

E-mail: jiri.subrt@fhs.cuni.cz

1. ÚVOD

Otázka, jak vést dialog mezi různými oblastmi a obory lidského myšlení je kladena již po mnoho desetiletí. Konceptualizace tohoto tématu je u jednotlivých autorů odlišná, avšak problémy, na které se při tom poukazuje, jsou identické, anebo minimálně velmi podobné a blízké. Připomeňme, že již v 20. letech 20. století hovořil americký sociolog William Fielding Ogburn o tzv. kulturní mezeře (*cultural lag*), jejíž podstata spočívá v tom, že různé složky lidské kultury se vyvíjejí rozdílným způsobem a různou rychlostí, v důsledku čehož dochází k tomu, že některé z nich se opožďují za ostatními. Kulturní mezera, o které Ogburn hovoří, se týká toho, že dynamičtěji se rozvíjejí prvky materiální povahy – technické vynálezy, zatímco nemateriální složka kultury tvořená hodnotami v tomto procesu zaostává [Ogburn 1922].

V roce 1959 zveřejnil britský fyzik baron Charles Percy Snow přednášku *Two Cultures and the Scientific Revolution*, v níž formuloval myšlenku o dvou odlišných oblastech moderní kultury. Na jedné straně jsou to humanitní disciplíny, humanitní vzdělanost, umění a literatura, na druhé straně přírodní vědy a technologie. Autor varoval před hrozcí ztrátou kontaktu mezi oběma kulturami, jež se podle jeho názoru postupně dostávají do vzájemné izolace [Snow 1961]. Složitost současného přírodovědného poznání způsobuje, že hlubší pochopení moderní vědy a techniky je pro zástupce humanitních a uměleckých oborů prakticky nemožné. Naopak prohlubování specializace a nárůst odborných poznatků, které musí zvládnout představitelé přírodních věd, jim brání, aby se mohli účastnit v tom, co se odehrává v oblasti humanitní kultury. Propast, která se takto rozevřela, je podle Snowa nutné v budoucnu překonat. Proto v práci *Two Cultures and a Second Look* hovoří o potřebě

vytvořit novu třetí kulturu, která předchází dvě navzájem propojí [Snow 1964]. Na naléhavost takového úkolu poukazovali v průběhu následujících let i mnozí další autoři.

Často při tom zazněla myšlenka, že trajektorie technických věd a humanitních disciplín se rozcházejí; technické poznání se vyvíjí rychleji a dynamičtěji, humanitní kultura za tímto vývojem údajně zaostává a není schopna přinášet adekvátní odpovědi na otázky, jež před lidstvo staví vývoj vědy a techniky. Za všechny připomeňme zakladatele obecné teorie systémů Ludwiga von Bertalanffyho a jeho výrok o tom, že „řídít kolosální společenské struktury naší doby, od obchodních podniků po národní státy k lidstvu jako celku, s etickými pojmy vzatými s nomádské společnosti bronzové civilizace a starými tři tisíce let, je totéž jako řídit atomový reaktor technologií člověka z buše“ [Bertalanffy 1972: 81].

2. PROBLÉM KOMUNIKACE VE FRAGMENTARIZOVANÉM SVĚTĚ

Od doby Ogburna, Snowa a Bertalanffyho byly ideje kulturní mezery a třetí kultury mnohokrát diskutovány (jedním z posledních příkladů přináší John Brockmann [2008]), ale jak ukazují názory současných autorů pokusy o efektivní komunikaci mezi humanitně orientovanými intelektuály a představiteli přírodovědných a technických oborů zatím nepřinesly žádoucí výsledky. Přitom problémy a rizika, která soudobý rozvoj modernizace společnosti přináší, nastolují potřebu mezioborového a mezikulturního dialogu se zvláštní naléhavostí. Důvodem dosavadních neúspěchů může být i to, co je v sociologických pracích někdy označováno jako fragmentarizace společnosti. Příčiny a hybné síly této fragmentarizace zatím asi nejpronikavěji analyzovala teorie sociálních systémů, jejímž představitelem je Niklas Luhmann.

Moderní společnost je podle Luhmanna společností funkcionálně diferenciovanou; je tvořena z nestejnorodých avšak rovnocenných částí, které mají relativně samostatný charakter a které jsou označovány jako dílčí společenské systémy (*Teilsysteme*; subsystémy, systémy v systémech). Luhmann nikde ve svém díle nepodává žádný ucelený výčet těchto dílčích systémů, ačkoli je zřejmé, že jejich počet přesahuje minimálně jednu desítku. Patří k nim ekonomika, politika, právo, armáda, věda, umění, náboženství, masmédiá, výchova, zdravotnictví, sport aj. Ke každému z těchto systémů přísluší pouze jemu vlastní funkcionální specializace na určitou specifickou oblast dějů, které se v něm odehrávají (ekonomika je něco jiného než náboženství nebo výchova apod.; každému z těchto typů jednání je přisuzován jiný smysl a je jím sledován jiný cíl). Každý z těchto dílčích systémů přispívá vzhledem ke své funkcionální specializaci jiným způsobem k reprodukci společnosti. Přes svoji nestejnorodost

jsou subsystémy rovnocenné v tom ohledu, že jsou pro tuto reprodukci všechny nezbytné a lze říci, že i nezastupitelné, má-li si společnost udržet svůj charakter. Znamená to, že moderní společnost představuje diferencovanou jednotu, tj. celek skládající se z funkcionálně závislých (tj. na funkce jiných systémů odkázaných) a zároveň autonomních dílčích systémů.

Podmínkou existence sociálních systémů je komunikace. Aby komunikace probíhala, vytvářejí si systémy mechanismy, jejichž účelem je stabilizovat komunikační procesy. Tyto mechanismy označuje Luhmann jako média. Za jeden z hlavních znaků společenské evoluce považuje autor diferenciaci jednotlivých komunikačních oblastí, jakými jsou politika, hospodářství, právo, náboženství, věda, ale také výchova, umění či intimní vztahy, spolu s odpovídajícími komunikačními médii. Luhmannův pojem symbolicky generalizovaných komunikačních médií nelze zužovat na běžně chápané prostředky hromadné komunikace, neboť se týká takových médií, jako jsou moc, peníze, zákony, víra, či vědění. Celkově je logika fungování jednotlivých systémů taková, že má charakter zúženého jednostranného pohledu, založeného na vysoce specializovaném kódu, jímž jsou komunikace v příslušném systému řízeny. A tak v ekonomice o všem nakonec rozhodují platby, v politice moc, v právním systému zákony atd.

Jednotlivé události, které se ve společnosti odehrávají, jsou většinou polykontextuální; vytvářejí více různých rámců relevance či smysluplných významů v závislosti na množství hledisek či perspektiv, z nichž jsou nazírány. Tak např. havárie způsobená živelnou pohromou je událostí, která se nějakým způsobem týká systému ekonomického, politického, právního, vojenského, zdravotního, masmediálního, vědeckotechnického, uměleckého aj., přitom ale pokaždé jinak. Znamená to, že společenská skutečnost existuje mnohonásobně v mnoha různých podobách v závislosti na specifických systémových perspektivách, anebo vyjádřeno jinak: funkcionální diferenciaci produkuje multiplicitu realit. Určitá společenská událost vypadá jinak z ekonomického pohledu a jinak z hlediska politiky nebo náboženství. Jednota společnosti přitom podle Luhmanna [1986: 216] není paradoxně ničím jiným než právě touto mnohostí, touto funkcionální diferenciací společenských systémů. Jednotlivé systémy mohou vidět jenom to, co jim jejich „optika“ dovoluje, a nevidí to, co vidět nemohou. Každý dílčí systém si na základě vlastního pozorování vytváří o společnosti svůj vlastní obraz. Každý dílčí systém má sklon k sebeabsolutizaci spojené s určitou „lhostejností“ k tomu, co se odehrává v okolních systémech. Jednotný obraz společnosti se rozpadá do těchto dílčích pozorování a na místo centricky pojímaného světa nastupuje svět multicentrický [Luhmann 1984: 284].

Luhmannovo multicentrické pojetí světa zde překvapivým způsobem koresponduje s diagnózami postmoderních myslitelů, jako je Jean-François Lyotard [1993] rozvíjející Wittgensteinovu teorii jazykových her (*Schprachspiele*). Podle ní se komunikace uskutečňuje v rámci různých druhů diskurzů (náboženství, umění, věda...), jež jsou heterogenní, a navzájem nepřeložitelné. Neexistují ani žádná univerzální pravidla pro to, který druh diskurzu by měl mít přednost. Jde o situaci radikální plurality, kterou nelze pochopit a vyložit na základě jednoho modelu.

Způsob, jakým jsou např. jednotlivé společenské subsystémy schopny vnímat ekologická ohrožení a rizika, spojuje Luhmann s výrazem „rezonance“. Dospívá k závěru, že problémem soudobé funkcionální diferenciací je příliš nízká rezonance toho, co se odehrává v okolních systémech. Jestliže je v hospodářském systému zpracování informací vázáno na ceny, pak to znamená, že tímto jazykem je vše „filtrováno“; na poruchy, které v něm nelze vyjádřit, nemůže ekonomika reagovat. Toto omezení však nemusí být jen nevýhodou, neboť zaručuje, že bude-li problém v cenách vyjádřen, bude v systému zpracován [Luhmann 1986: 122an.]. Podobně jako ekonomika vnímají svůj okolní svět selektivně – prostřednictvím příslušných kódů a programů – i jiné dílčí systémy. V důsledku toho mohou vznikat mezi jednotlivými subsystémy nejrůznější interakční efekty, jež mohou rezonanci tlumit, ale mohou ji také nepřiměřeně vystupňovat, a tím způsobovat nejrůznější společenské poruchy. Ve společenském systému tak může být paradoxně vytvářeno rezonance nejen příliš málo, ale i příliš mnoho.

Ohrožení nebo ničení přírody je, jak Luhmann zdůrazňuje, společensky relevantním jedině tehdy, je-li komunikováno, tedy stalo-li se předmětem nějaké komunikační události. Živočichové mohou umírat, lidé mohou trpět nemocemi, podmínky života se mohou zhoršovat, ale dokud se to nestane předmětem komunikace, nemá to „žádné společenské účinky“ [Luhmann 1986: 63]. Z povahy moderní společnosti zároveň vyplývá, že taková komunikace je vzhledem k množství médií a kódů stále problematictější.

Luhmannova analýza ukazuje soudobou společnost jako celek rozdiferencovaný na funkcionálně závislé, zároveň však autonomní dílčí systémy, které jsou pro sebe navzájem okolními světy. Tím je logicky nastolena otázka existence či neexistence možných sjednocujících sil či integračních mechanismů. Řada sociálních vědců předpokládá, že společnost je ovládána určitým dílčím společenským systémem. Pro některé z nich je tímto

systemem ekonomika, pro jiné politika nebo náboženství. Luhmann takový způsob myšlení zavrhne, neboť se domnívá, že ho na soudobou moderní společnost nelze uplatňovat.

Reflexe problémů, na které upozorňuje analýza funkcionální diferenciaci, se stává inspirací sociologického myšlení i mimo rámec systémového paradigmatu. Dokladem toho je Ulrich Beck, který toto téma klade do kontextu koncepce rizikové společnosti. Jedním z problémů, na které se Beck orientuje, je to, co označuje výrazem „organizovaná nezodpovědnost“ (*organisierte Unverantwortlichkeit* [Beck 1988: 96–112]). Kořeny tohoto jevu spočívají právě v rozdiferencování společenského systému na relativně autonomní dílčí společenské systémy s vlastní uzavřenou komunikací. Fatální je podle Becka především to, že tři klíčové dílčí systémy – věda, hospodářství a politika – jsou komunikačně odděleny a nedokážou navzájem efektivně kooperovat. Aktéři, kteří myslí, rozhodují a jednájí pouze v intencích jednoho určitého systému, nejsou schopni a ani nemohou a nechtějí přijmout zodpovědnost za důsledky svých jednání a rozhodnutí mimo tento „svůj“ dílčí systém. Přes racionalitu a organizovanost, která je jednotlivým systémům vlastní, se navzdory veškerému úsilí dospívá k tomu, že narůstá pocit nejistoty a nekontrolovatelnosti.

Rizika modernizace nelze podle Becka přiřadit ani pouze k vědě, ani k ekonomice či politice; patří ke všem těmto dílčím systémům zároveň, jsou „koprodukcí“ jejich nedostatečné komunikace a koordinace. Beck soudí, že systémová krize a její řešení vyžadují, aby dílčí sociální systémy dokázaly zároveň fungovat jako autonomní i jako koordinované subsystemy. Jde o to umět vidět a řešit problémy z perspektivy přesahující jednotlivé dílčí systémy, a tím překonat stav organizované nezodpovědnosti. Aby toho bylo možné docílit, je zapotřebí nové orientace, kterou Beck charakterizuje jako „specializaci na souvislosti“ [Beck 2004: 295–297]. Této nové orientace lze dosáhnout pouze překonáním zúženého sebepojetí vědy, ekonomiky a politiky.

Problém kooperace a komunikace se ovšem netýká pouze vztahů mezi dílčími společenskými systémy; na něco obdobného narážíme i uvnitř samotného, vnitřně velice členitého systému vědy. Bádání totiž bývá často spojeno s konkurenčními střety mezi jednotlivými vědeckými profesemi. Vzniká tak napětí, které brání kooperaci, ačkoli situace naopak interdisciplinární spolupráci vyžaduje. S postupným rozdiferencováním jednotlivých vědních disciplín roste nepřehledné množství specializovaných poznatků, které mnohdy věda není schopna navzájem pospojovat. Navíc spolu s touto vnitřní diferenciací vědy vzniká jakýsi pluralismus nabídek v interpretaci zkoumaných problémů, díky kterému

lze pak ke každému stanovisku nebo posudku formulovat stanovisko nebo posudek protikladný. V důsledku toho jsou uživatelé vědeckých informací nakonec odkázáni sami na sebe; musí se sami rozhodnout, které variantě vědeckých „pravd“ budou věřit a které ne.

3. ZÁVĚR

Podle Ulricha Becka není systém vědy zatím schopen na rizika modernizace adekvátně reagovat. Má-li se změnit, musí „roztříštěné“ vědní disciplíny dokázat používat své poznatky interdisciplinárně tak, aby byly schopny je nahlížet v perspektivě přesahující optiku jednotlivých dílčích specializací. K tomu je nutné naučit se vidět a chápat kontext, tedy rozvíjet „specializaci na souvislosti“. Jednou z takových podstatných „souvislostí“ je, jak bylo ukázáno, otázka vztahu mezi humanitními a technickými disciplínami. Možnosti pro dialog mezi těmito dvěma odlišnými „kulturami“ jsou ve fragmentarizované společnosti značně ztížené, neboť, má-li k němu dojít, musí probíhat přes existující „systémové rozhraní“. To ale neznamená, že nemá cenu, se o něj pokoušet. Naopak, takový dialog je právě vzhledem k existujícím rizikům soudobé modernizace velmi žádoucí a potřebný. Proto je také důležité hledat odpovědi na otázku, za jakých podmínek je možné tento dialog navázat a úspěšně vést.

LITERATURA

BECK, Ulrich. *Gegengifte: Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988. ISBN 3-518-11468-9.

BECK, Ulrich 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6.

BERTALANFFY, Ludwig von. *Člověk – robot a myšlení: Psychologie v moderním světě*. Praha: Svoboda, 1972.

BROCKMANN, John. *Třetí kultura: Za hranice vědecké revoluce*. Praha: Akademia, 2008. ISBN 978-80-200-1545-7.

LUHMANN, Niklas. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984. ISBN 3518282662.

LUHMANN, Niklas. *Ökologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährungen einstellen?* Opladen: Westdeutscher Verlag 1986. ISBN 3-531-11775-0.

LYOTARD, Jean-François. *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-7007-047-1.

OGBURN, William Fielding. Social change with respect to culture and original nature. London: George Allen & Unwin, 1922.

SNOW, Charles Percy. The Two Cultures and the Scientific Revolution. New York: Cambridge University Press, 1961.

SNOW, Charles Percy 1964. Two Cultures and a Second Look. New York: Cambridge University Press, 1964.

KONTAKT

doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Adresa:

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

U Kříže 8

158 00

Tel.: 251080356

e-mail: jiri.subrt@fhs.cuni.cz